

در غزلیات سعدی

زیبایی شناسی قصص

عذرا اشاره کرده و خود را به وامق و یار را
به عذرا تشبیه نموده است.
به لحاظ ساختار: مفرد به مفرد
به لحاظ شکل: مضمّر
به لحاظ ارکان: بلیغ

گرش بیینی و دست از ترنج بشناسی
روا بود که ملامت کنی زلیخارا

۸/۳

شاعر به ماجرای دست بریدن زنان
مصر در موقع دیدن یوسف اشاره کرده و با
توجه به فضای غزل، خودش را به زلیخا
تشبیه نموده است.

به لحاظ ساختار: مفرد به مفرد
به لحاظ شکل: مضمّر
به لحاظ ارکان: بلیغ

ای کاش برفنادی برقع ز روی لیلی
تا مدعی نماندی همچون مبتلارا

۱۳/۱۱

سعدی به ماجرای دلدادگی همچون به
لیلی اشاره کرده و خود را به همچون و یار را
به لیلی تشبیه نموده است.

به لحاظ ساختار: مفرد به مفرد
به لحاظ شکل: مضمّر
به لحاظ ارکان: بلیغ

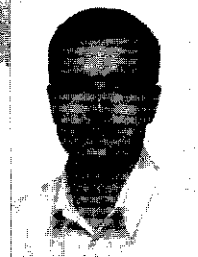
چکیده:
نویسنده با مراجعه به کتاب غزلیات سعدی، (تصحیح دکتر خطیب‌سارهری)، ابیات حاوی
قصص تلمیح را استخراج و بررسی کرده و نتایج را در پایان، در جدول هایی به صورت
جامع آماری ارائه داده است.

و غزل های پندآموز تقسیم شود. این مقاله
به بررسی ابیاتی پرداخته است، که دارای
صنعت «تلمیح» اند و از چنین منظری
استخراج شده اند. شماره های صفحه و
بیت اعلام شده مربوط به کتاب دیوان
غزلیات سعدی، به تصحیح دکتر خطیب
رهبر است.

۱. قصص و تشبیه

در بررسی تلمیحات موجود در کتاب
غزلیات سعدی روشن شد صنعت «تشبیه»
بیشترین بسامد را دارد. این ابیات را از سه
لحاظ مورد بررسی قرار می دهیم. ۱- به
لحاظ ساختار (مفرد، مقید، مرکب) ۲- به
لحاظ شکل (مضمّر، تفضیل، مفروق...)
۳- به لحاظ ارکان (بلیغ، مجمل، مفصل،
مربّط، مؤکّد).

کسی ملامت وامق کند به نادانی
حبیب من، که ندیده است روی عذرا را
۶/۸
سعدی به ماجرای دلدادگی وامق به

* صادق مفتاحی، کارشناس ارشد
زبان و ادبیات فارسی، ساوه

شماره
آموزش زبان
و ادب فارسی

دوره بیستم
شماره ۲
بهار ۱۳۸۶

تلمیح، تشبیه، استعاره، صنایع
ادبیات فارسی، قصص

در این مقاله جایگاه زیباشناسی قصص
در غزلیات سعدی مورد بررسی قرار گرفته
است. غزل های سعدی علاوه بر
تقسیم بندی به طبیات، بدایع، خواتیم،
غزلیات قدیم و ملامعات، می تواند به سه
بخش غزل های عاشقانه، غزل های عارفانه

چون خضر دید آن لب جان بخش دل فریب
گفتا که آب چشمه‌ی حیوان دهان توست
۸۸/۳

شاعر به ماجرای خضر و آب حیات
توجه داشته و لب جان بخش دل فریب را به
آب چشمه‌ی حیوان تشبیه کرده است.

به لحاظ ساختار: مفرد مقید به وصف
به مفرد مقید به اضافه
به لحاظ شکل: صریح
به لحاظ ارکان: بلیغ

رامین چو اختیار غم عشق ویس کرد
یکبارگی جداز کلاه و کمر فتاد

۲۳۲/۳

سعدی به دلدادگی ویس و رامین اشاره
دارد و با توجه به فضای غزل خود را به
رامین و یار را به ویس تشبیه کرده است.

به لحاظ ساختار: مفرد به مفرد
به لحاظ شکل: مضمّر
به لحاظ ارکان: بلیغ

سحر گویند حرام است درین عهد، ولیک
چشمت آن کرد که هاروت به بابل نکند
۳۵۳/۳

شاعر به ساحری هاروت و ماروت
اشاره دارد و چشم یار را در ساحری به
هاروت تشبیه کرده است و حتی برتر از آن
می‌داند.

به لحاظ ساختار: مفرد به مفرد
به لحاظ شکل: تفضیل مضمّر
به لحاظ ارکان: بلیغ

عیبی نباشد از تو که بر ما جفا رود
مجنون از آستانه‌ی لیلی کجا رود؟

۳۸۴/۱

سعدی به دل بستگی مجنون به لیلی
اشاره دارد و با توجه به فضای غزل خود را
به مجنون و یار را به لیلی تشبیه کرده است.

به لحاظ ساختار: مفرد به مفرد

به لحاظ شکل: ملفوف
به لحاظ ارکان: بلیغ

در بررسی این قسمت می‌توان
نتیجه‌گیری کرد که در غزلیات سعدی،
اصالت سبک تلمیحات به «تشبیه» است،
ضمن این که عمده‌ی تشبیهات، عرفی
است. به لحاظ ساختار شیفته‌ی آوردن
تشبیه مفرد به مفرد است و به لحاظ شکل،
مضمّر و به لحاظ ارکان، نوع بلیغ آن
بیش‌ترین توجه سعدی را به خود معطوف
کرده است. نتیجه‌ی این بررسی را در
جدول‌های پایان مقاله ببینید.

۲. قصص و اندیشه‌ی محتوایی

با بررسی محتوایی تلمیحات
درمی‌یابیم که سعدی به کدام یک از آن‌ها
توجه بیش‌تری داشته و در بحث هر تلمیح
به کدام زیر بخش توجه کرده است:

۲-۱. خسرو و شیرین و فرهاد

لب شیرینت از شیرین بدیدی در سخن گفتن
بر او شکرانه بودی گر بدادی ملک پرویزت
۹۵/۶

فرهاد از آن چه که شیرین ترش کند
این را شکیب نیست گر آن را ملالت است
۸۵/۳

عقل باری خسروی می‌کرد بر ملک وجود
باز چون فرهاد عاشق بر لب شیرین اوست
۱۴۲/۴

۲-۲. لیلی و مجنون

ای کاش بر فتادی برقع ز روی لیلی
تا مدعی نماندی مجنون مبتلا را
۱۳/۱۱

عاقلان خوشه‌چین از سر لیلی غافل‌اند
این کرامت نیست جز مجنون خرمن سوز را
۲۱/۷

اگر عداوت و جنگ است در میان عرب
میان لیلی و مجنون محبت است و صفاست
۶۵/۶

برق یمانی بجست، باد بهاری بخواست
طاقت مجنون برقت، خیمه‌ی لیلی کجاست؟
۷۴/۴

۲-۳. خضر و آب حیات

چون خضر دید آن لب جان بخش دل فریب
گفتا که آب چشمه‌ی حیوان دهان توست
۸۸/۳

ای خضر حلال نکتم چشمه‌ی حیوان
دانی که سکندر به چه محنت طلبیده است
۹۶/۷

۲-۴. حضرت یوسف

یوسف به بندگیت کمر بسته بر میان
بودش یقین که ملک ملاحی از آن توست
۸۸/۴

هر که را گم شدست یوسف دل
گو ببین در چه زرخدانت
۲۱۴/۱

۲-۵. حضرت موسی

بهاء روی تو بازار ماه و خور بشکست
چنان که معجز موسی طلسم جادو را
۳۲/۱۲

موسی طور عشقم در وادی تمنا
مجروح لن ترانی چون خود هزار دارم
۵۷۴/۸

۲-۶. سامری و ضحاک

غلام آن لب ضحاک و چشم فتانم
که کید سحر به ضحاک و سامری آموخت
۵۱/۶

فتنه‌ای داری و سحری می‌کنی
کاندر آن عاجز بماند سامری
۸۰۶/۲

۲-۷. وامق و عذرا

کسی ملامت وامق کند به نادانی
حبیب من که ندیدست روی عذرا را
۶/۸

ساختار ۵۲/۷۹ درصد تشبیهات، تشبیه مفرد به مفرد است و از نظر شکل ۸۲/۶۰ درصد تشبیه مضمّر و از نظر ارکان ۸۰/۷۴ درصد تشبیه بلیغ است.

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت اصالت سبک تلمیحات در غزلیات سعدی از آن تشبیه است. ضمن این‌که عمده‌ی تشبیهات عرفی است و به لحاظ ساختار، غلبه با تشبیه مفرد به مفرد است. عمده‌ی تشبیهات به لحاظ شکل، مضمّر و به لحاظ ارکان، بلیغ است.

بخش دوم:

قصص و اندیشه‌ی محتوایی، در این بخش، ۱۶۵ بیت حاوی اندیشه‌ی محتوایی قصص استخراج شد. قصه‌ی خسرو و شیرین و فرهاد ۱۹/۳۹ درصد، قصه‌ی لیلی و مجنون ۱۸/۷۸ درصد، قصه‌ی خضر و آب حیوان ۱۴/۵۴ درصد و قصه‌ی حضرت یوسف ۱۲/۱۲ درصد، بیش‌ترین توجه سعدی را به خود معطوف کرده است.

بخش سوم:

قصص و استعاره، در بررسی تلمیحات موجود در غزلیات سعدی، این نتیجه حاصل شد که وی در این بخش (تلمیحات) به استعاره کم‌تر توجه داشته و تنها دو مورد دیده شده است، که ۱/۳۹ درصد ابیات را شامل می‌شود.

بخش چهارم:

قصص و تمثیل، در بررسی تلمیحات غزلیات سعدی، «تمثیل» ملاحظه نشد، اما ارسال المثل به تعداد ۱۳ بیت دیده می‌شود.

ید بیضا استعاره از قدرت ممدوح است. با توجه به جامع آماری، حدود ۱/۳۹ درصد ابیات از نوع قصص و استعاره‌اند.

۴. قصص و تمثیل

در مطالعات بعدی این تلمیحات، از تمثیل به قصص، موردی دیده نشد و فقط چند بیت «ارسال المثل» مشاهده گردید.

نتیجه‌گیری

با مطالعه‌ی کتاب دیوان غزلیات سعدی، به تصحیح دکتر خطیب رهبر، ابیاتی که قصص تلمیح داشت استخراج شد و در چهار بخش مورد بررسی قرار گرفت.

بخش اول:

قصص و تشبیه، با ۱۶۱ مورد تشبیه. این تشبیهات به لحاظ ساختار (مفرد-مقید-مربکب)، شکل (مضمّر-تفضیل-جمع، ...) و ارکان (بلیغ-مجمّل-مفصل-مرسل-مؤکّد) بررسی شده‌اند. ۹۸/۶۲ درصد کل تلمیحات تشبیه است. از نظر

خون هزار و امق خوردی به دل فریبی دست از هزار عذرا بردی به دل ستانی

۸۹۲/۵

با مراجعه به جدول شماره‌ی چهار جامع آماری قصص و اندیشه‌ی محتوایی، در پایان مقاله، قصه‌هایی که در غزلیات سعدی آمده به ترتیب از ابیات بیش‌تر به کم‌تر آورده شده است.

۳. قصص و استعاره

با مطالعه‌ی تلمیحات در غزلیات سعدی، این نتیجه حاصل شد که سعدی در بحث تلمیحات خیلی کم به استعاره توجه داشته است و تنها به دو مورد اکتفا کرده است:

سحر سختم در همه آفاق ببردند

لیکن چه زند با ید بیضا که تو داری

۸۳۱/۴

ید بیضا، استعاره از قدرت جادویی ممدوح است.

نه زنگ عاریتی بود بر دل فرعون

که صیقل ید بیضا سیاهی اش نزدود

۹۶۳/۲

۸۰/۷۷	۱۳	بلخ
۷۷/۱۸	۱۸	فرس
۵/۵۹	۹	تفصیل
۲/۲۸	۲	تفصیل فرس
۱۰۰	۱۶۱	جمع کل

جدول شماره (۳)

۱۸/۳۹	۳۲	خسرو و بهرین و فرهاد
۱۸/۷۸	۳۱	لیلی و معنون
۱۴/۵۴	۲۴	قصه‌ی خسرو ات چشمه‌ی حیوان فولتقرین و اسکندر
۱۲/۱۲	۲۱	قصه‌ی حضرت یوسف
۲/۸۴	۸	قصه‌ی حضرت مریم
۴/۲۴	۷	سامری و صفاک
۴/۲۲	۷	واقی و عذرا
۲/۳۱	۵	قصه‌ی حضرت سلیمان
۷/۲۲	۴	قصه‌ی حضرت ابراهیم
۲/۲۷	۲	هاروت و ماروت
۱/۸۱	۳	حضرت عیسی
۱/۸۱	۳	رستم و افراسیاب
۱/۲۶	۳	حضرت محمد(ص)
۱/۲۶	۳	اصحاب کوفه
۱/۷۸	۷	قزوين
۱/۲۱	۲	محمود و ابان
۱/۲۱	۲	ادم و حوا
۱/۶۷	۷	خدا و محمود
۱/۲۵	۱	شيطان
۱/۲۵	۱	زندگیه گور کردن دختران
۱/۲۵	۱	بعلول
۱/۲۵	۱	وسوسه در زمین
۱/۲۵	۱	ماتی
۱/۲۵	۱	حشمت و بیرون
۱۰۰	۱۶۵	جمع کل

جدول شماره (۴)

۵۲/۷۹	۸۵	مفرد به مفرد
۱۴/۹۰	۲۴	مفرد به مفرد مقید به اضافه
۹/۹۳	۱۶	مفرد مقید به اضافه به مفرد مقید به اضافه
۵/۵۹	۹	مفرد مقید به اضافه به مفرد
۴/۲۲	۷	مفرد به مفرد مقید به وصف
۳/۷۲	۶	مفرد مقید به قید و وصف به مفرد مقید به قید اضافه
۲/۲۸	۴	مترکب به مفرد مقید به قید اضافه
۱/۸۶	۳	مفرد مقید به وصف به مفرد
۱/۶۲	۱	مفرد به مترکب
۱/۶۲	۱	مترکب به مفرد
۱/۶۲	۱	مفرد مقید به قید حال به مفرد مقید به قید حال
۱/۶۲	۱	مترکب به مفرد مقید به قید حال
۱/۶۲	۱	مفرد مقید به حال به مفرد مقید به اضافه
۱/۶۲	۱	مفرد به مفرد مقید به حال
۱/۶۲	۱	مترکب به مترکب
۱۰۰	۱۶۱	جمع کل

جدول شماره (۱)

۸۲/۶۰	۱۳۲	مضمر
۱۰/۵۵	۱۷	تفصیل مضمر
۲/۲۸	۲	مخبروف
۱/۸۶	۳	تفریق (مخبروف)
۱/۲۲	۲	جمع
۱/۲۲	۲	تفصیل جمع
۱۰۰	۱۶۱	جمع کل

جدول شماره (۲)

مراجع و مأخذ

۱. آیتی، عبدالمحمد، شکوه سعدی در غزل، انتشارات هیرمند، چاپ اول، ۱۳۶۹
۲. اتابکی، پرویز، برگزیده و شرح آثار سعدی، انتشارات فرزان، چاپ اول، ۱۳۷۴
۳. خلیب رهبر، خلیل، دیوان غزلیات استاد سخن، سعدی شیرازی، انتشارات مهتاب، چاپ پنجم، بهار ۱۳۷۱
۴. دشتی، علی، قلمرو سعدی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۳۸
۵. ذکر جمیل سعدی، جلد اول، دوم، سوم، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ سوم، پائیز ۱۳۶۹
۶. روایی، محمد، سخندانی و زیبایی (غزلیات سعدی)، انتشارات ناهید، چاپ اول، بهار ۱۳۷۱
۷. شمیسا، سیروس، بیان، انتشارات فردوس، چاپ دوم، ۱۳۷۱
۸. شمیسا، سیروس، نگاهی تازه به بدیع، انتشارات فردوس، چاپ دوم، ۱۳۶۸
۹. فردوسی، محمدعلی، کلیات سعدی، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۶۵
۱۰. کزازی، میرجلال‌الدین، معانی، زیباشناسی سخن پارسی، نشر مرکز، چاپ ششم، ۱۳۸۱
۱۱. کزازی، میرجلال‌الدین، بیان، زیباشناسی سخن پارسی، نشر مرکز، چاپ پنجم، ۱۳۸۰
۱۲. محلاتی، سیدهاشم، قصص قرآن یا تاریخ انبیا، از آدم تا خاتم النبیین(ص)، انتشارات دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ یازدهم، ۱۳۷۰
۱۳. موحد، ضیاء، سعدی، انتشارات طرح نو، چاپ دوم، آبان ۱۳۷۴
۱۴. نشاط، سید محمود، ادات تشبیه در زبان فارسی، نشر سهند، چاپ دوم، ۱۳۷۰
۱۵. همایی، جلال‌الدین، فنون بلاغت و صناعات ادبی، مؤسسه نشر همن، چاپ دهم، پائیز ۱۳۷۳
۱۶. همایی، ماهدخت بانو، یادداشت‌های علامه همایی درباره‌ی معانی و بیان، چاپ اول، آبان ۱۳۷۰

نشده آموزش زبان و ادب فارسی

دوره بیستم شماره ۲ بهار ۱۳۸۶